

Rapport deputaten heroriëntatie ondersteuning classes en kerken

Generale Synode van de Gereformeerde Kerken Meppel 2017

Het auteursrecht van deze tekst berust hetzij bij de auteur, hetzij bij de Gereformeerde Kerken in Nederland. Voor alle zaken het auteursrecht betreffend kan contact opgenomen worden met het deputaatschap administratieve ondersteuning via: dao@gkv.nl.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in wat voor vorm of op wat voor manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende, behoudens de uitzonderingen bij de wet gesteld.

Inhoudsopgave

	Inleiding	3
1	Bestaande vormen	4
2	Bezinning	5
3	GSK en ASMP	6
4	Overige ontwikkelingen	7
5	CGK en NGK	8
6	Contouren	9
7	Concretisering	10
8	Begrenzing	11
9	Benodigd budget	13
10	Alternatieven	14
11	Overgangsregeling	15
12	Generale regeling	15

Bijlagen

1	Gebruikte afkortingen	16
2	Uitvoeringsregeling	16
3	Conceptbesluiten	16

Inleiding

De generale synode Ede 2014 besloot “een studiedeputaatschap heroriëntatie ondersteuning kerken in te stellen voor het aanreiken van kaders en uitgangspunten van een regeling voor ondersteuning van kerken op grond van artikel G82.2 van de nieuwe kerkorde” (Acta, art. 46, Besluit 4).

De generale synode gaf aan deze deputaten de volgende opdrachten:

1. de eerstkomende synode te dienen met een onderbouwde opzet voor een regeling voor ondersteuning van kerken, waarbij de huidige regelingen voor aanvullende steun (gemeentestichting) en steun naar artikel 11 KO als basis dienen en de in het verzoek tot instelling genoemde contouren voor deze regeling worden gerespecteerd;
2. daarbij de synode te adviseren over de opzet van een op landelijk niveau open of gesloten regeling, onderbouwd door een inventarisatie van de consequenties van beide alternatieven;
3. voor een objectieve onderbouwing van te hanteren parameters en bepaling van de waarden van deze parameters zo nodig een onderzoek in de kerken en bij de financiële regeling betrokken gremia uit te zetten naar diverse parameters, mits de privacy is gewaarborgd;
4. de eerstkomende synode tevens te dienen met een advies over:
  - de organisatorische inbedding van de nieuwe regeling binnen de kerken;
  - de implementatie van de regeling binnen de kerkelijke organisatie;
5. deze opdracht uit te voeren in nauw overleg met de betrokken deputaatschappen aanvullende steun missionaire projecten, aanvullende steun hulpbehoevende kerken en financiën en beheer, waarbij deze deputaatschappen het studiedeputaatschap dienen met gevraagd of ongevraagd advies.

Deputaten hebben zich vervolgens nader omschreven als studiedeputaatschap heroriëntatie ondersteuning classes en kerken” (SHOCK).

In overeenstemming met opdracht 5 is een eerste uitkomst van de studie besproken met de deputaten ASMP, GSK en DKL. Hun opmerkingen zijn verwerkt in een volgende versie, die opnieuw is voorgelegd aan deputaten aanvullende steunverlening missionaire projecten (ASMP) en deputaten generale steunverlening kerken (GSK). Ook is er overleg geweest met deputaten uit de CGK en de NGK. Via deputaat Van Leeuwen was er regelmatig contact met F&B, terwijl ook gegevens van het SKW en het Praktijkcentrum zijn gebruikt. Voor het opstellen van een generale regeling is advies ingewonnen bij deputaten kerkorde.

Voor zover relevant hebben de meeste gesprekspartners hun instemming uitgesproken met het hierna volgende rapport; alleen ASMP nam uiteindelijk afstand en kondigde aan met eigen voorstellen te willen komen.

De deputaten:

J. de Goeij - van Dooren

K. Harmannij

J. van Leeuwen

M. Nieuwlaat

De Gereformeerde Kerken hebben in hun kerkorde vastgelegd dat ze “elkaar zo nodig in financiële zin ondersteunen” (art. G82.2).

Maar ook voordat dit principe kerkordelijk werd geformuleerd, was het al bestaande praktijk. Daarbij ontwikkelden zich verschillende structuren, voor diverse doeleinden. We geven een overzicht van de belangrijkste vormen.

1. De kerken ondersteunen elkaar waar nodig bij het onderhoud van hun predikanten (art. B16 KO, art. 11 KO 1978). Deze steun wordt in eerste instantie door de classis gegeven. Wordt een classis daardoor onevenredig belast, dan droeg tot 2015 de particuliere synode bij. Met de invoering van de nieuwe kerkorde in juli 2015 is echter de PS als afzonderlijk echelon in de steunverlening komen te vervallen. Wel is er sinds 2008 de mogelijkheid om een beroep te doen op de generale synode. Deze landelijke steun wordt uitgevoerd door de deputaten GS11, vanaf 2015 deputaten GSK genoemd. De steun wordt pas toegekend wanneer de kerkleden van de betrokken classis minstens een bepaald normbedrag bijdragen, terwijl ook de persoonlijke bijdragen van de leden van de betrokken kerkelijke gemeente gemiddeld boven een vastgestelde grens moeten liggen.
2. De kerken ondersteunen elkaar bij missionaire projecten in de eigen regio. Een aantal van deze projecten ontvangt eveneens landelijke steun. Deze werd tot 2014 uitgevoerd door de deputaten OOG; na de GS van 2014 is deze taak belegd bij de deputaten ASMP. Zij hanteren een vaste verdeelsleutel, 25 : 6 : 4 : 1. Dat betekent: als een willekeurig kerklid ergens in het land 1 euro aan een project zou moeten bijdragen, dan wordt van ieder kerklid uit de betrokken particuliere synode 4 euro, en van ieder kerklid uit de betrokken classis 6 euro gevraagd, terwijl bovendien wordt verwacht dat de leden van de direct betrokken kerk gemiddeld 25 euro bijdragen. Bij “particuliere synode” moet in dit geval worden gedacht aan de indeling die gold tot 1 juli 2015. Als organisatie is deze PS ‘oude stijl’ vervallen, maar als overgangsmaatregel worden de betrokken kerken nog tot 2017 aangeschreven voor hun oude aandeel in de steunverlening.
3. De kerken ondersteunen elkaar bij specifieke vormen van pastoraat. Op landelijk niveau geldt dat speciaal het pastoraat aan doven en slechthorenden. De financiering daarvan geschiedt via het algemene quotum van de GS. Het pastoraat aan studenten of aan asielzoekers wordt alleen regionaal georganiseerd en waar nodig door een classis gesteund.
4. De kerken kennen de mogelijkheid om elkaar te ondersteunen bij acute diaconale hulpvragen. Hiervan wordt echter zelden gebruik gemaakt. Wel is er het generale deputaatschap GDD, met een landelijk functionerend diaconaal steunpunt. De financiering hiervan geschiedt via het algemene quotum van de GS.
5. De kerken ondersteunen elkaar bij het onderhoud van haar emeritus-predikanten. Ze hebben daartoe een afzonderlijke kerkelijke organisatie opgericht, de VSE. Deze werkt met een eigen landelijke omslag.
6. Ten slotte ondersteunen de kerken elkaar via regionale samenwerkingsverbanden bij missionaire projecten in het buitenland. Van “onderlinge” steunverlening in eigenlijke zin is hierbij geen sprake, omdat de betrokken kerken voor zichzelf geen hulp behoeven, maar door gezamenlijke actie meer mogelijk maken. Wel verschillen de lasten per regio en bepalen ze dus mee de resterende draagkracht van de betrokken kerken of classes.
7. De kerken ondersteunen elkaar niet bij de verwerving van gebouwen. Wel kan een kerk hiervoor een eigen hulpactie organiseren. In het algemeen spelen de kosten voor gebouwen

bij de overige vormen van onderlinge steun een ondergeschikte rol: de geboden hulp is daar doorgaans niet voor bedoeld.

2 Bezinning

1. In het overzicht van de verschillende vormen van ondersteuning valt op dat het in de meeste gevallen gaat om de verkondiging van het evangelie. Speciaal wil de steun het mogelijk maken dat er predikanten of andere werkers voor deze taak worden vrijgesteld. Dit past bij het karakter van de kerk, om de redding door Christus aan iedereen bekend te maken en troost te verlenen in allerlei situaties.
2. De Gereformeerde Kerken tonen daarbij een sterke onderlinge betrokkenheid. Het is niet uitzonderlijk wanneer voor een plaatselijk project vanuit het hele land meelevens wordt getoond, in de vorm van nieuwsuitwisseling, voorbede en financiële bijdragen. Geen van de bestaande vormen van landelijke ondersteuning is omstreden. Misschien is er kritiek op de uitvoering, maar het principe van de onderlinge steun als zodanig vindt nog steeds weerklank.
3. Wel groeit binnen de kerken het besef dat afhankelijkheid van landelijke steun een belemmering kan vormen voor de ontwikkeling van plaatselijke of regionale projecten. Dat geldt voor de beleidsvorming (landelijke steun betekent landelijke goedkeuring en dus enig verlies van zelfstandigheid, nog afgezien van de hierdoor ontstane vertraging), voor de betrokkenheid (als het landelijk wordt gesteund voelt het plaatselijk minder als 'eigen') en voor de ontwikkeling op lange termijn (hoelang kunnen we nog rekenen op steun vanuit het kerkverband).
4. Tegelijk tonen steeds meer kerken dat ze de mogelijkheden voor evangelieverkondiging in de eigen omgeving willen oppakken en daarin willen investeren. Opvallend is echter dat dit niet heeft geleid tot een toename van het aantal hulpvragen richting het landelijk kerkverband. Op de laatste generale synode waren het er zelfs minder dan voorheen.
5. Deze ontwikkeling past bij het accent dat vanuit het landelijk kerkverband wordt gelegd op wat men noemt de 'piramidale opbouw' van eventuele steunverlening. Het kerkelijk 'grondvlak' krijgt daarbij de zwaarste lasten toegerekend: hoe dichterbij het werk, des te groter de verantwoordelijkheid om bij te dragen. Dit principe ligt onder meer ten grondslag aan de normbedragen die worden gehanteerd bij GSK (zie hierboven bij 1.1) en de verdeelsleutel bij ASMP (1.2).
6. Tegelijk wordt de genoemde ontwikkeling versterkt door de geest van deze tijd. Mensen tonen weinig affiniteit met grote structuren en instituten. Liever kiest men voor vereenvoudiging en decentralisatie. Ook kerkleden blijken liever te geven voor een concreet doel dan voor de instandhouding van een instituut. Dat kan ten koste gaan van het besef van verbondenheid, en de onderlinge verplichtingen die daaruit voortvloeien. De kerken moeten er dus op letten dat het terugleggen van de verantwoordelijkheid bij het grondvlak gepaard blijft gaan met de bereidheid om elkaar waar nodig te ondersteunen.
7. De bereidheid tot onderlinge steunverlening wordt bevorderd wanneer de bijbehorende lasten beperkt blijven. Dat weegt vooral nu het ledental van de Gereformeerde Kerken terugloopt. Als deputaten SHOCK hebben we hier rekening mee te houden: herstructurering van de onderlinge steun moet eerder leiden tot verlaging dan tot verhoging van de generieke uitgaven.
8. Het beperken van landelijke ondersteuning mag echter niet betekenen dat de betrokken kerken zich in de steek gelaten voelen, of dat het opstarten van nieuwe kerkelijke projecten

door landelijke bezuinigingen wordt belemmerd. Dat wordt deels ondervangen wanneer de kerken inderdaad minder hoeven af te dragen aan het landelijk kerkverband. Dat geeft immers meer ruimte om zelf initiatieven te ontwikkelen. De landelijke steun blijft dan aanvullend, als stimulans voor die regio's die het op eigen kracht niet zouden volhouden.

9. Daarnaast is het van belang dat de onderlinge steun zich niet beperkt tot de financiën. De basis moet zijn dat de kerken zich verbonden weten in het werk voor Gods koninkrijk. Daarin stimuleren ze elkaar, met adviezen en uitwisseling van informatie. En zo nodig met geld.

3 GSK en ASMP

De GS 2014 wijst in zijn opdracht speciaal naar de regelingen GSK (zie hierboven bij 1.1) en ASMP (1.2), die beter op elkaar afgestemd of zelfs samengevoegd kunnen worden. Voor zo'n integratie zijn goede redenen.

1. De regeling ASMP is ontstaan omdat de hulpverlening rond art. 11 KO 1978 niet voldeed voor nieuwe vormen van kerkopbouw. Voor het stichten van een nieuwe gemeente zijn meestal meer middelen nodig dan voor het behoud van een bestaande kerk. Dus is de steun via ASMP royaler van opzet dan die via GSK. Dat kan gevoelens van onbehagen veroorzaken bij kerken die met minder genoegen moeten nemen of zelfs helemaal niet voor steun in aanmerking komen.
2. Verder blijkt het moeilijk uit te maken wanneer een missionair project zijn bijzondere karakter verliest en behandeld moet worden als een 'gewone' hulpbehoevende kerk. Zoals het ook moeilijk is uit te maken of een kerk die voor het eerst hulp vraagt, dat kan doen als 'missionair project' of niet. Immers, elke kerk is in zekere zin een missionair project. De grens tussen 'gewoon' en 'bijzonder' is een vloeiende.
3. De criteria die ASMP en GSK hanteren, zijn niet gelijk. Bij GSK gaat het vooral om meetbare gegevens, gericht op de kosten van de predikant. Bij ASMP worden ook onzekere factoren in beschouwing genomen, zoals de levensvatbaarheid van een nieuw te vormen gemeenschap en de aanwezigheid van andere kerken in de omgeving. Een kerk in een 'witte-vlekken-gebied' krijgt via ASMP eerder steun.
4. Steun via ASMP geldt slechts voor een bepaalde termijn, zo bepaalde de generale synode van Amersfoort-C 2005. Dat "kan betekenen dat een evangelisatiegemeente (in wording) op den duur bekostigd moet worden als een hulpbehoevende gemeente naar artikel 11 KO" (Acta, art. 118, Besluit 2g en 3.4). De betrokken classis blijkt daar echter niet altijd op berekend te zijn. Ook voor de betrokken kerk is de overstap naar de strikte criteria van GSK niet soepel te maken. Dat vraagt op zijn minst om een betere afstemming van beide regelingen.
5. Steun die via GSK wordt verleend is niet beperkt tot een aantal jaren, maar wordt verleend zolang de betrokken predikant aan de steunvragende kerk verbonden blijft, en deze kerk niet in staat is om de kosten zelfstandig op te brengen. Het verdient echter overweging om in deze gevallen meer in te zetten op inhoudelijke beoordeling en begeleiding, zoals nu al gebruikelijk is bij ASMP. Het versterkt de betrokkenheid van de classis en (iets meer op afstand) de generale synode. Het zorgt er voor dat zij hun steun ofwel met overtuiging kunnen blijven geven, ofwel kunnen aandringen op maatregelen die afbouw van de steun mogelijk maken.

6. Onderlinge afstemming van ASMP en GSK kan meewerken aan een betere lastenverdeling tussen de classes onderling. Op dit moment wordt een classis die via ASMP steun ontvangt, niet via een gunstiger verdeelsleutel ontzien wanneer ze ook kerken in haar midden heeft die voor art. B16 KO steun behoeven. En andersom: de steun via GSK houdt geen rekening met missionaire projecten die door de betrokken classis worden gedragen. Voor een classis kan dat betekenen dat ze dubbel wordt belast, als namelijk beide regelingen vragen om een landelijk genormeerde classicale bijdrage.

4 Overige ontwikkelingen

Het landschap van de onderlinge steunverlening vertoont inmiddels een bonte schakering van kleuren, door allerlei ontwikkelingen. Naast wat al onder hoofdstuk 1 en 2 werd genoemd valt nog te wijzen op het volgende:

1. Plaatselijke kerken, en in mindere mate ook classes, stellen hun eigen prioriteiten. Zo zijn er kerken die zich hebben teruggetrokken uit een samenwerkingsverband voor missionaire projecten in het buitenland, om middelen vrij te maken voor missionair werk onder (bijvoorbeeld) buitenlanders in de eigen omgeving. Zending veraf wordt evangelisatie dichtbij. Wanneer zulke kerken vervolgens steun vragen van het kerkverband voor hun project, is het logisch dat daarbij rekening wordt gehouden met de eigen extra middelen die ze hiervoor hebben aangehouden. De huidige regelingen voorzien daar echter niet in.
2. Bij missionaire projecten wordt regelmatig samenwerking gezocht met de aanwezige kerken uit het verband van CGK of NGK. Voor eventuele steun vanuit het kerkverband moet helder zijn wie daarin welk aandeel zal leveren. Het is echter moeilijk om hier een vaste verdeling voor te ontwerpen, omdat de mate waarin de andere kerk bij het werk betrokken wordt, kan verschillen, zoals ook de onderlinge verhouding van het ledental van de betrokken kerken in elke regio weer anders is.
3. Een soortgelijke ontwikkeling doet zich voor bij 'gewone' predikantsplaatsen in kerken die een samenwerkingsgemeente met CGK of NGK hebben gevormd. Wanneer de gezamenlijke gemeente niet in staat is om de gezamenlijke predikant te onderhouden, of wanneer vanuit de oude situatie meer predikanten zijn aangebleven dan de nieuwe gemeente financieel dragen kan, moet steunverlening rekening houden met mogelijke bijdragen vanuit de andere betrokken kerkverbanden.
4. Kerken stellen behalve predikanten ook kerkelijk werkers aan als betaalde beroepskrachten. Tot dusver is er geen regeling voor onderlinge steun in het geval de betrokken kerk de lasten voor zo'n kerkelijk werker niet langer dragen kan. Mede daardoor is de rechtspositie van kerkelijk werkers over het algemeen zwak: de kerken willen en kunnen zich niet te veel binden. Niet alleen voor de betrokken kerken, maar ook voor de kerkelijk werkers zelf is het dus goed wanneer er een mogelijkheid wordt geopend tot onderlinge steunverlening bij het levensonderhoud van andere werkers dan predikanten.
5. Wanneer een predikant naar art. B19 KO wordt losgemaakt van de gemeente, moet er een regeling worden getroffen voor zijn levensonderhoud in de volgende jaren. Ook wanneer een kleine gemeente wordt opgeheven zonder dat de predikant een nieuwe standplaats heeft gevonden, moet in zijn levensonderhoud worden voorzien. Verder kan een gerechtelijk vonnis, een aansprakelijkheidsstelling of een uitspraak van de commissie van beroep in predikantszaken (art. F79 KO) een kerk verplichten tot een forse uitbetaling. In al zulke gevallen is het goed wanneer de kerk of classis zo nodig een beroep kunnen doen op steun vanuit het kerkverband. Tot dusver is dat echter niet geregeld.

Vanwege de toenemende verwevenheid met de CGK en de NGK (zie hierboven bij 4.2 en 4.3) is het van belang om kennis te nemen van hun regelingen. Deze zijn te vinden op hun respectievelijke websites. Ook is er op deputatenniveau contact gelegd en informatie uitgewisseld.

1. De CGK kennen een landelijk deputaatschap Onderlinge Bijstand en Advies (OBenA) dat steun verleent aan “kerken tot 250 leden die niet zelf een predikant/kerkelijk werker en/of de volledige omslag van de kerkelijke kassen kunnen betalen”. Ook geeft het steun “bij voortijdige ambtsbeëindiging”. Tot voor kort verleende het zelfs financiële ondersteuning bij kerkbouw; met ingang van 2016 worden op dat vlak alleen nog adviezen verstrekt.
2. Voor de “steunverlening predikantskosten” hanteren deputaten OBenA een tabel, waarin een bepaalde gemeentegrootte wordt gekoppeld aan een bepaald percentage waarvoor een predikant in vol- of deeltijd aan de gemeente verbonden kan zijn, en aan een percentage van de kosten die het landelijk kerkverband wil bijdragen. Onder voorwaarden kan deze steun ook worden aangewend voor een kerkelijk werker.
3. Verder is er het deputaatschap Evangelisatie. Zij “geven advies en toerusting aan plaatselijke kerken”. Daartoe hebben ze twee consulents in dienst. Ook verstrekken zij aan nieuwe missionaire projecten een soort ‘opstartsubsidie’: gedurende maximaal drie jaar wordt een bijdrage gegeven van maximaal een derde van de reële kosten.
4. Wanneer de eerste drie jaar voorbij zijn, kan een missionair project vaak nog niet op eigen benen staan, maar is meestal ook niet in staat om al te voldoen aan de criteria die gelden bij OBenA. Om dat gat te dichten is er door de GS 2013 een tijdelijke Commissie Partners Zendingen Gemeenten ingesteld, die naast advies ook financiële steun kan verlenen.
5. De NGK hebben zich in de aanloop naar de Landelijke Vergadering van 2013 bezonnen op de onderlinge steunverlening. Het heeft niet geleid tot structurele veranderingen, maar wel tot een duidelijker begrenzing van de landelijke steun.
6. De NGK kennen een Commissie Steunbehoevende Kerken (CSK) die steun verleent aan “die kerken waarvan duidelijk is dat de zorg voor de aangesloten leden bij een gemeente onvoldoende met de beschikbare en maximaal te verwerven financiële middelen gerealiseerd kan worden”. De steun is primair bedoeld voor de bekostiging van een predikant of kerkelijk werker. Daarnaast is er steun mogelijk voor gemeentestichtingsprojecten of voor de financiering van een wachtgeldregeling.
7. De aanvraag voor steun van de CSK moet altijd gepaard gaan met een gemotiveerd en positief advies van de betrokken regiovergadering. Ook wordt de steun slechts voor bepaalde tijd gegeven, met een maximum van 10 jaar. De CSK heeft echter de bevoegdheid om in bijzondere gevallen maatwerk te leveren; de 10 jaar worden dus soms iets meer.
8. Zowel bij de CGK als bij de NGK concentreert de steun zich op het onderhoud van predikanten, maar is daar niet bij voorbaat toe beperkt. Ook voor andere doelen kan steun worden gevraagd, met name als het gaat om missionaire projecten of wachtgeldregelingen.
9. Bij de CGK valt op dat enerzijds de noodzaak tot kostenbeheersing heeft geleid tot strakke criteria en een versoberde regeling, speciaal waar het bouwprojecten betreft; anderzijds dat de wens om zendingsgemeenten blijvend te ondersteunen heeft geleid tot inmiddels drie instanties die daarvoor beschikbaar zijn. De CGK beraden zich nog hoe ze hiermee verder willen.

10. Verder valt op dat CGK en NGK bij de steunverlening niet iets kennen als een piramidiaal model. De betrokken kerk moet zich maximaal inspannen om zelf in haar behoeften te voorzien, maar voor het overige komt alleen het landelijk kerkverband in beeld om financiële steun te verlenen. Classis, particuliere synode of regiovergadering hebben daarin geen eigen taak.
11. In het overleg met de deputaten van CGK en NGK werd duidelijk dat er in het geval van samenwerkingsprojecten tussen CGK of NGK en GKv geen vaste verdeelsleutels bestaan (vergelijk hierboven, bij 4.2 en 4.3). Het is een zaak van overleg. Wel dringen zij er op aan om dat overleg tijdig te voeren, bij voorkeur voordat een project concreet wordt opgestart.

6 Contouren

Bij het voorstel van (destijds) GS11 en OOG tot instelling van het studiedeputaatschap SHOCK waren al enkele contouren getekend voor een nieuwe regeling (zie het rapport "gemeentestichting" voor de GS 2014 van deputaten OOG, Bijlage 5, hoofdstuk III). In overeenstemming met de opdracht van de GS werken we deze nader uit.

1. Het zwaartepunt behoort te liggen bij de plaatselijke kerk. Daar wordt het evangelie verkondigd, daar worden nieuwe initiatieven ontwikkeld, daar dragen gemeenteleden bij met hun ideeën, hun tijd, hun geld, en hun gebed. Ook wanneer het werk vanuit het kerkverband wordt ondersteund, is het belangrijk dat deze inbreng van de plaatselijke kerk voorop blijft gaan.
2. De classis is de spil van het kerkverband, en daarmee ook van de onderlinge steunverlening. Haar eerste taak is om toezicht te houden op de plaatselijke kerken, speciaal wanneer deze om ondersteuning vragen. De classis ziet erop toe dat de kerken zich bij hun plannen en de uitwerking daarvan houden aan de kerkorde en de generale regelingen. De classis moet er ook op toezien dat een kerk die steun vraagt zelf voldoende inspanning toont om haar leden bij te laten dragen in ideeën, tijd, geld en gebed.
3. Wanneer een classis besluit om een project te steunen, behoort ze voor die steun de volle verantwoordelijkheid te willen dragen. Ook als ze op haar beurt steun vraagt van de generale synode, blijft de classis zelf verantwoordelijk voor haar eigen besluit tot steunverlening en de (financiële) consequenties daarvan, ongeacht hoe de generale synode op de steunvraag beslist.
4. Het is daarom ook aan de classis om de afwegingen te maken die aan eventuele steunverlening ten grondslag liggen (vergelijk met name hierboven paragraaf D). De classis beslist bijvoorbeeld over de volgende punten:
  - of een kerk enkel steun nodig heeft voor het reguliere levensonderhoud van haar predikant of dat ze in aanmerking komt voor een extra impuls;
  - hoe in samenwerkingsprojecten met een plaatselijke CGK of NGK de kerkverbandelijke steun zal worden verdeeld (dit uiteraard in overleg met de betrokken instanties van de CGK of de NGK);
  - of er reden is om ook bij te dragen in de kosten van een kerkelijk werker;
  - of de steunvragende kerk haar beleid rond het verwerven of onderhouden van haar accommodatie moet bijstellen;
  - of een kerk gesteund moet worden bij haar verplichtingen tegenover een losgemaakte predikant, of vergelijkbare lasten;
  - of en hoe de eigen prioriteiten van de betrokken kerk mogen meetellen bij het bepalen van de steun.

5. Voor een goede oordeelsvorming heeft een classis deskundigheid nodig die niet altijd in haar eigen kring te vinden is. Hier ligt een eerste taak voor het landelijk kerkverband, om een netwerk te bieden waarin kerken en classes elkaar kunnen informeren en adviseren. Speciaal rond gemeentestichting en andere missionaire projecten is het van belang dat de ervaring van de huidige deputaten ASMP bewaard blijft in een nieuw te vormen Deputaatschap Ondersteuning Classes (DOC). Die steun is dan allereerst inhoudelijk; pas daarna ook financieel.
6. De generale synode is daarmee het laatste vangnet voor de onderlinge steunverlening. De synode benoemt deputaten DOC die steun verlenende classes met raad en daad terzijde staan. Wanneer een classis op haar beurt financiële steun verlangt van het landelijk kerkverband, gaan de deputaten na of daartoe voldoende reden is en nemen zij een beslissing voor de korte termijn. Wanneer de classis voor meerdere jaren steun vraagt, leggen de deputaten een gemotiveerd voorstel voor aan de generale synode.
7. De generale synode verleent geen steun aan afzonderlijke kerken, maar alleen aan classes. Een classis komt in aanmerking voor steun wanneer zij ten opzichte van de andere classes in een uitzonderlijke situatie verkeert, hetzij doordat de kerken van deze classes bijzondere financiële lasten hebben te dragen, hetzij dat er binnen de classis projecten gaande zijn die zonder de hulp van het hele kerkverband niet opgestart of voortgezet zouden kunnen worden.

7 Concretisering

Wanneer een classis aan de generale synode steun vraagt, gronden de generale deputaten hun beslissing of hun voorstel aan de synode op zowel inhoudelijke als financiële overwegingen.

1. De generale synode en haar deputaten respecteren de eigen bevoegdheid van de kerken en de classes inzake de concrete beleidsvorming en het toezicht daarop. Wel geven de deputaten hierover advies aan de classes en aan de kerken. Op hun beurt kunnen deputaten daarbij gebruikmaken van andere deskundigheid, zoals bij de TU en het Praktijkcentrum, maar ook bij instanties als het SKW en de VSE. Daarnaast is het zeker in het geval van samenwerking met een CGK- of NGK-gemeente zaak om overleg te hebben met de specialisten in die kerkverbanden, zoals de evangelisatieconsulenten van de CGK.
2. De deputaten letten bij hun beoordeling op onder meer de volgende aspecten:
  - het gereformeerde karakter van projecten, in overeenstemming met de belijdenis van de kerken;
  - consistentie van beleid;
  - efficiënte inzet van personen en middelen;
  - actieve betrokkenheid van de gemeente;
  - voldoende transparantie en controle van de administratie;
  - passende beloning voor wie op professionele basis binnen de betrokken kerken werkzaam zijn;
  - bijzondere mogelijkheden voor de verspreiding van het evangelie;
  - de openingen die Gods Geest zelf al heeft bewerkt;
  - bijzondere moeite om het kerkelijk leven in stand te houden;
  - de omvang en de verspreiding van de kerken in het classicale ressort;
  - de sociale structuur van de betrokken gemeente;
  - de aanwezigheid van grote bevolkingsgroepen die onbekend zijn met het evangelie;
  - de aanwezigheid van andere kerkgemeenschappen;
  - de mate waarin met andere kerkgemeenschappen kan worden samengewerkt.

3. Wanneer de generale synode of de deputaten financiële steun toekennen, begeleiden de deputaten deze steun zodanig dat ze op termijn kan worden afgebouwd. Daarmee is de regeling niet bij voorbaat ‘gesloten’, maar evenmin volledig ‘open’.
4. De hoogte van de steun wordt bepaald door een vergelijking met de overige classes. De steun wil voorkomen dat de kerken van de betrokken classis voor aanmerkelijk hogere lasten komen te staan dan de kerken in de overige classes, en daardoor in moeilijkheden raken. De steun is echter niet bedoeld om de lasten van alle plaatselijke kerken zoveel mogelijk te verevenen. Het mag de kerken een eer zijn om zelf een extra inspanning te leveren voor Gods koninkrijk.
5. Voor de vergelijking met de kerken in de overige classes stellen de deputaten geen eigen onderzoek in, maar maken zij gebruik van de gegevens die in het kader van de ANBI-regeling van de overheid door het SKW worden verzameld en gepubliceerd, eventueel aangevuld met het resultaat uit gerichte onderzoeken van andere deputaatschappen of instanties.
6. Bij de bepaling van kerkelijke lasten tellen alle verplichtingen mee die de kerken zijn aangegaan, zowel voor het plaatselijk kerkenwerk (exclusief het diaconaat, dat geheel eigen geldstromen kent), als voor de samenwerking in het kerkverband, als voor samenwerking in missionaire verbanden of bijzondere kerkelijke organisaties.
7. Als indicatie voor de steunverlening geldt dat de leden van de betrokken classiskerken gemiddeld 10 procent meer opbrengen dan wat algemeen gemiddeld is voor de Gereformeerde Kerken in Nederland. Dit komt ongeveer overeen met de huidige inspanning van kerken die landelijke ondersteuning ontvangen.
8. Wanneer de deputaten van oordeel zijn dat een classis een ondeugdelijk beleid voert of toelaat, en zij de betrokken classis daar meermalen zonder resultaat op hebben gewezen, is dat voldoende grond om eventuele steunverzoeken uit deze classis af te wijzen.
9. Wanneer een classis van mening is dat een beslissing van deputaten haar onrecht doet, kan zij zich daarover beklagen bij de eerstvolgende generale synode, die het betreft bij de beoordeling van het rapport van de deputaten en de daarop volgende besluitvorming.

8 Begrenzing

Als deputaten SHOCK hebben we een regeling voor ogen die breed kan worden ingezet, dus niet alleen in situaties die nu door GSK en ASMP worden opgepakt. Hieronder willen we dat nader specificeren, aan de hand van de overige vormen die genoemd zijn in hoofdstuk 1 en de ontwikkelingen genoemd in hoofdstuk 4.

1. Het pastoraat aan doven en slechthorenden is uit oogpunt van efficiëntie geheel bij de generale synode en haar deputaten komen te liggen. Dat kan zo blijven; het is daarmee geen onderwerp van getrapte steunverlening. Mocht (een onderdeel van) dit werk toch weer regionaal opgepakt moeten worden, dan kan het alsnog worden meegenomen in de voorgestelde algemene regeling.
2. Het werk onder speciale bevolkingsgroepen, zoals studenten en asielzoekers, wordt soms door een plaatselijke kerk gedaan, soms ook door een classis opgepakt. In beide gevallen zijn er zoveel raakvlakken met het werk dat al wordt gesteund door GSK en ASMP, dat integratie in de voorgestelde algemene regeling voor de hand ligt.

3. Wat betreft onderlinge diaconale hulp valt onderscheid te maken tussen acute en langdurige nood.
Acute nood vraagt om snelle actie, centraal gecoördineerd. Dit kan het beste bij GDD worden belegd. Deze deputaten kunnen landelijk een oproep laten uitgaan tot steun. Ook kunnen zij beoordelen of de steunverlening zich beter kan beperken, zodat bijvoorbeeld alleen de kerken uit de betrokken classis worden aangeschreven. Dit alles kan buiten de hier voorgestelde algemene regeling blijven.
In het geval van langdurige nood die een kerk of classis zwaar belast, kan structurele ondersteuning vanuit het landelijk kerkverband noodzakelijk zijn.
Echter, omdat diaconale hulpbedragen vrijwel altijd losstaan van de overige kerkelijke financiën, was het al moeilijk om ze mee te nemen in de opsomming van 7.6 (de bepaling van de kerkelijke lasten). Dat maakt het eveneens onmogelijk om het onder 7.7 genoemde criterium (10 procent boven het landelijk gemiddelde) hier direct toe te passen. Mocht ooit een classis een diaconaal steunverzoek doen, dan zal er maatwerk nodig zijn, in overleg met GDD.
4. Het predikantencorps vergrijsst en het aantal emerituspredikanten neemt toe. Het is een van de redenen waarom de VSE zich genoodzaakt zag om fors hogere bijdragen te vragen van de kerken. Omdat deze last op alle kerken gelijkmatig drukt, hoeft ze geen directe invloed te hebben op de algemene regeling van de GS. Een uitzondering vormen de kerken die een missionaire predikant in dienst hebben en voor hem een afzonderlijke bijdrage aan de VSE moeten betalen. Deze kerken kunnen daardoor eerder steun nodig hebben vanuit het kerkverband.
5. De steun aan projecten in het buitenland hoort in beginsel niet in de algemene regeling naar art. G82.2 KO. De kerken geven deze hulp uit eigen vrije wil, vanuit hun overvloed. Ze voelen zich daartoe gedrongen door de nood die ze elders zien, niet door nood in eigen kring. De speciale samenwerkingsverbanden die de kerken voor dit doel hebben gevormd kunnen daarom blijven bestaan. De lasten die de afzonderlijke kerken daarmee op zich hebben genomen, zullen ze zelf dragen.
Wel is de hoogte van deze 'zendingsbijdrage' van invloed op de mogelijkheden die een kerk heeft voor haar overige werk. Het kan de aanleiding vormen om eerder steun te vragen voor bijvoorbeeld het onderhoud van haar predikant. De classis mag in dat geval van de betrokken kerk verwachten dat ze niet meer besteedt aan hulp in het buitenland dan de overige classiskerken doen.
Op dezelfde wijze mag de generale synode verwachten dat een steunvragende classis kritisch kijkt naar de uitgaven van de eigen kerken voor projecten in het buitenland.
Door bijzondere omstandigheden kan het gebeuren dat de verplichtingen die een missionair samenwerkingsverband is aangegaan, een onverwacht hoog beroep doen op de aangesloten kerken, waardoor zij in financiële moeilijkheden raken. In dat uitzonderlijke geval zouden de betrokken classes een beroep kunnen doen op de algemene regeling naar art. G82.2 KO.
6. Tot slot kan de regeling steun bieden wanneer kerken door onvoorziene ontwikkelingen voor extra kosten komen te staan, zoals de afvloeiingsregeling voor een predikant of andere werkers. Wanneer een kerk daardoor in problemen komt, kan ze zich tot de classis wenden om steun; wanneer dit ook voor de classis tot buitensporige lasten leidt, kan ze zich wenden tot de generale synode.

Een nieuwe regeling betekent een nieuwe verdeling van de bijdragen. Het is vooraf niet nauwkeurig aan te geven hoe groot het beroep op de landelijke middelen zal zijn. Wel kunnen we een voorzichtige verwachting schetsen.

1. De voorgestelde regeling geeft alleen steun wanneer een classis duidelijk hogere lasten heeft dan de andere classes. Dat zal dus altijd een uitzondering zijn; bij voorbaat kan worden verwacht dat de meeste classes geen steun hoeven ontvangen.
2. Een globale verkenning (uitgevoerd i.s.m. DKL) levert het beeld op dat ongeveer de helft van alle classes kerkelijke projecten kent die gezamenlijk worden gedragen. Maar ook dat men zich inzet om dit met middelen uit de eigen regio te bekostigen. Het aantal missionaire projecten dat via ASMP wordt ondersteund, blijft beperkt.
3. Het wegvallen van de PS oude stijl maakt het voor een kleine classis eenvoudiger om samen te smelten met een buurclassis. Dat proces is inmiddels gaande. De nieuw gevormde classes hebben als regel meer draagkracht en zullen daardoor minder snel een beroep hoeven doen op de generale middelen.
4. Het wegvallen van de PS oude stijl had mogelijk tot effect kunnen hebben dat classes die voorheen steun ontvingen van hun PS, dezelfde steun nu zouden vragen van de GS, in het bijzonder via GSK. Dit effect is echter niet waarneembaar opgetreden.
5. Wel zal onder de voorgestelde regeling duidelijker worden welke classes te maken hebben met meerdere kerken of projecten, die onder de bestaande regeling misschien niet afzonderlijk voor generale steun in aanmerking kwamen, maar gezamenlijk de last voor hun classis wel zo zwaar maken dat de kerkelijke bijdragen er meer dan 10 procent boven het gemiddelde uitstijgen (zie hierboven, bij 3.6), waardoor generale steun nu wel gerechtvaardigd is.
6. Ook geeft de voorgestelde regeling ruimte voor ondersteuning in bijzondere situaties waarvoor nu nog geen voorzieningen zijn (zie hierboven, bij 4.5 en 8.6). Het gaat dan echter om incidentele gevallen, die geen grote verschuivingen in de landelijke ondersteuning hoeven te veroorzaken.
7. Steeds vaker zoeken plaatselijke kerken samenwerking met een gemeente van de CGK of NGK. Zeker bij missionaire projecten is dit het geval. Dat kan leiden tot verdeling van de kosten, zodat er minder een beroep wordt gedaan op steun vanuit het kerkverband. Het kan er echter ook toe leiden dat kerken door de samenwerking meer mogelijkheden durven aan te pakken, en dus met meer vrijmoedigheid steun zoeken in het kerkverband. Samenwerking betekent dus niet bij voorbaat vermindering van behoefte aan ondersteuning.
8. Het aantal dienstdoende predikanten binnen de GKv loopt (blijkens opgaaf van het SKW) sneller terug dan het aantal kerkleden. Dat kan van invloed zijn op het steunprogramma: het scenario dat een kleine gemeente met steun van het kerkverband een eigen predikant heeft zal naar verwachting minder voorkomen, eenvoudigweg omdat de gewenste predikant niet beschikbaar is.
9. Er is bijzondere aandacht nodig voor de projecten die op dit moment al via ASMP worden ondersteund. Daarvoor geldt nu een vaste verdeelsleutel, zodat de generale synode altijd een deel voor haar rekening neemt. In de voorgestelde regeling is dat niet meer het geval: de generale synode verleent pas steun als het voor de classis te zwaar wordt. Om te

voorkomen dat kwetsbare projecten daardoor in moeilijkheden komen, is er een overgangsregeling nodig die tijdelijk extra middelen kan vragen.

10. De deputaten ASMP zullen de generale synode dienen met eigen voorstellen over de steun aan projecten die onder hun zorg vallen. Dat budget kan worden toegewezen aan de nieuwe deputaten DOC, die hiermee de voortzetting zullen vormen van de deputaten ASMP.
11. Mogelijk leggen ook de deputaten GSK de situatie van enkele classes aan de generale synode voor. Deze te verwachten uitgaven kunnen eveneens worden toegevoegd aan het budget voor de nieuwe deputaten DOC, die hiermee ook de voortzetting vormen van de deputaten GSK.
12. Vooruitlopend op de werkelijke voorstellen van ASMP en GSK kan het benodigde budget voor het nieuwe deputaatschap DOC worden geschat op € 350.000 per jaar. Dat komt overeen met de huidige budgetten voor ASMP en GSK samen. We gaan er dan vanuit dat de mogelijke positieve en negatieve effecten van de nieuwe regeling elkaar ongeveer zullen opheffen.
13. Voor het geval de ontwikkelingen heel anders gaan dan verwacht, is zeker in de eerste jaren intensief contact nodig met de deputaten F&B. De centrale algemene reserve is voldoende om onverwachte afwijkingen voorlopig op te kunnen vangen.

10 Alternatieven

Er is een aantal alternatieven denkbaar voor de regeling die in dit rapport wordt gepresenteerd. Geen van die alternatieven blijkt echter aantrekkelijk genoeg.

1. Een alternatief zou zijn om niet de deputaten te laten beslissen over het verlenen van steun, maar het besluit daarover altijd aan de generale synode te laten. Een besluit van de generale synode heeft immers meer draagvlak in de kerken dan een beslissing van deputaten. Omdat de GS slechts eens in de drie jaar samenkomt, betekent dat echter een (te) lange wachttijd voor een classis die steun nodig heeft. Een te royale hand van deputaten wordt voorkomen doordat zij alleen kunnen beslissen over steun op korte termijn: voor langjarige trajecten is een besluit van de generale synode vereist (zie hierboven bij 6.6). Verder kunnen de kerken via de generale synode de deputaten achteraf ter verantwoording roepen en kan een classis die zich verongelijkt voelt zich eveneens tot de generale synode wenden (zie hierboven bij 7.9).
2. Een alternatief zou ook kunnen zijn om geen enkele generale steunregeling te ontwerpen, maar te volstaan met het principe dat wordt verwoord in art. G82.2 KO. In voorkomende gevallen zou dan naar bevind van zaken gehandeld moeten worden. De vraag is echter tot wie kerken in nood zich kunnen wenden, als er op korte termijn geen generale synode gepland staat. Het is goed om hiervoor deputaten beschikbaar te hebben, die bovendien de kerken met beleidsmatige adviezen kunnen dienen. Ook wanneer de generale synode zich wel binnen korte tijd over de zaak kan buigen is het goed dat er deputaten zijn die vooronderzoek hebben verricht.
3. Een nieuwe regeling zou ook kunnen teruggrijpen op een van beide regelingen die erin opgaan: GSK (met vaste normen voor wat de kerkleden in de betrokken classis zelf minstens moeten bijdragen, zie 1.1) of ASMP (met een vaste verdeelsleutel, zie 1.2). Het werken met vaste normen of vaste verdeelsleutels geeft echter minder ruimte om in te spelen op specifieke omstandigheden. Ook scheidt het een bepaald recht: elke kerk en elke classis die aan de normen zou voldoen, zou recht hebben op steun, zelfs al zouden dat uiteindelijk alle classes zijn. De nu voorgestelde regeling brengt beter tot uitdrukking wat

steeds al de bedoeling was: een classis krijgt alleen steun van de andere kerken (lees: de andere classes), wanneer zij om plausible redenen duidelijk hogere lasten heeft dan die andere.

4. Vanwege de toegenomen contacten met CGK en NGK is ook te overwegen om hun systematiek over te nemen in de nieuwe regeling. Deels is dat in de nu voorgestelde regeling inderdaad het geval, namelijk als het gaat om het brede terrein waarvoor de steun kan worden aangewend (zie boven bij 5.1 en 5.6, vervolgens bij 6.4 en onder 8). Maar zoals onder 5.10 aangegeven kent de systematiek van CGK en NGK geen eigen bijdrage van de classis of regio. Dat zou strijdig zijn met de nadrukkelijke wens van de GS 2014 om vast te houden aan het piramidaal model, waarbij de kerken die het dichtst bij een project staan, ook de zwaarste lasten zullen dragen.

Om al deze redenen presenteren de deputaten SHOCK één voorstel aan de kerken. De essentie ervan is verwoord in de hoofdstukken 6 en 7. Een en ander is verder uitgewerkt in een uitvoeringsregeling (Bijlage 2), een overgangsregeling (Bijlage 3) en een besluitvoorstel (Bijlage 4).

11 Overgangsregeling

Wanneer de voorstellen van deputaten SHOCK door de generale synode in 2017 worden aanvaard, zullen er naar verwachting ook steunaanvragen liggen vanuit kerken of classes, die zich baseren op de huidige regelingen voor ASMP en GSK. We stellen voor dat de generale synode 2017 deze voorstellen op de volgende wijze in behandeling neemt.

1. Wanneer de steun wordt gevraagd voor kerken of projecten die ook door voorgaande synodes werden ondersteund, kan de steun in principe worden toegekend op grond van de criteria uit de bestaande regelingen ASMP en GSK. Wel kan de synode bezien of de ondersteuning onder de nieuwe regeling aanmerkelijk meer of aanmerkelijk minder zou bedragen. In dat geval is het raadzaam om de verleende steun in de komende drie jaren (2018, 2019 en 2020) toe te laten groeien naar het nieuwe model. De uitvoering van de steun wordt opgedragen aan het nieuwe deputaatschap DOC.
2. Het is daarom van belang dat de expertise van de deputaten ASMP en GSK wordt overgedragen aan het nieuwe deputaatschap DOC. Dat kan onder meer door enkele van de huidige deputaten ASMP en GSK te benoemen tot deputaten DOC.
3. Wanneer de steun wordt gevraagd voor kerken of projecten die nog niet eerder door de generale synode werden ondersteund, kunnen deze aanvragen worden beoordeeld vanuit de nieuwe regeling. Mocht dat in een enkel geval leiden tot onoverkomelijke problemen bij een kerk of classis, dan kan de generale synode op voorstel van de deputaten ASMP of GSK een aangepast besluit nemen waarin de betrokken kerk of classis wordt ontzien.
4. Steunaanvragen die niet vóór de generale synode 2017 zijn ingediend bij de deputaten ASMP of GSK, kunnen vervolgens alleen worden ingediend bij de nieuwe deputaten DOC, en worden door hen beoordeeld volgens de nieuwe regeling.

12 Generale regeling

In een aanvullend rapport hopen deputaten SHOCK een uitvoeringsregeling te presenteren, die als generale regeling bij art. G82.2 door de generale synode kan worden vastgesteld. Deze regeling is samengesteld in overleg met de deputaten ASMP en GSK, en zal ook nog worden voorgelegd aan de deputaten kerkorde.

Bijlagen

1 Gebruikte afkortingen

ASMP	Het generale deputaatschap Aanvullende Steun Missionaire Projecten; tot 2014 onderdeel van OOG
CGK	De Christelijke Gereformeerde Kerken
CSK	De landelijke Commissie Steunbehoevende Kerken van de NGK
DKL	Het generale Deputaatschap Kerkelijke Lasten
DKO	Het generale Deputaatschap KerkOrde
DOC	Het nieuw in te stellen Deputaatschap Ondersteuning Classes
F&B	Het generale deputaatschap inzake Financiën en Beheer
GDD	Het Generale Diaconale Deputaatschap
GS	De Generale Synode van de Gereformeerde Kerken
GS11	Het generale deputaatschap voor steunverlening aan kerken bij het onderhoud van hun predikanten (art. 11 KO 1978); vanaf 2015 voortgezet als GSK
GSK	Het Generale deputaatschap Steunverlening Kerken; sinds 2015 de voortzetting van GS11
KO	De Kerkorde vastgesteld door de GS 2014, in werking getreden op 1 juli 2015
KO 1978	De Kerkorde vastgesteld door de GS 1978, geldend tot 1 juli 2015
NGK	De Nederlands Gereformeerde Kerken
OBenA	Het generale deputaatschap van de CGK voor Onderlinge Bijstand en Advies
OOG	Het generale deputaatschap Ondersteuning Ontwikkeling Gemeenten; in 2014 opgeheven, waarbij de taken deels zijn belegd bij ASMP
PS	De Particuliere Synode
SHOCK	Het generale Studiedeputaatschap Heroriëntatie Ondersteuning Classes en Kerken
SKW	Het landelijke Steunpunt Kerk en Werk
VSE	De landelijke Vereniging Samenwerking Emeritering

2 Uitvoeringsregeling

Zie aanvullend rapport, dat in december 2016 verschijnt.

3 Conceptbesluiten

Zie aanvullend rapport, dat in december 2016 verschijnt.